

ARTYKUŁY

Klio. Czasopismo poświęcone dziejom Polski i powszechnym
PL ISSN 1643-8191, t. 53 (2)/2020, s. 83–105

<http://dx.doi.org/10.12775/KLIO.2020.020>

PETR KREUZ*

K transferu vědomostí v kouzelnických a čarodějnických procesech v českých zemích v pozdním středověku a v raném novověku

Stan wiedzy w procesach o magię i czary na ziemiach czeskich
w późnym średniowieczu i we wczesnym okresie nowożytnym

Magic and witchcraft court cases on Czech territory
in late medieval times and early modern era. A state of the art

Streszczenie: Zaprezentowany artykuł stanowi próbę przekazania i zilustrowania różnych form odbioru wiedzy w procesach o magię szkodliwą i czarownic na ziemiach czeskich, w okresie późnego średniowiecza i we wczesnych czasach nowożytnych. Pierwsza część

* Doc. PhDr. Petr Kreuz, Dr. (*1967), archiwář-specialista, Archiv hlavního města Prahy, Praha, Česká republika.

artykułu jest oparta na *Writing of the wandering (Hodoporicon)* autorstwa niemieckiego benedyktyna Johannes Butzbacha (1477–1516). Druga część zawiera kilka obserwacji na temat występowania pism demonologicznych i dzieł o stosowaniu magii w bibliotekach na ziemiach czeskich w XVI i XVII w. Trzecia część artykułu dotyczy penetracji poszczególnych elementów kumulatywnej przestępczości czarów na ziemiach czeskich w XVI i XVII w. na poziomie praktyki sądowniczej, szczególnie w praktyce Sądu Apelacyjnego w Pradze w drugiej i trzeciej dekadzie XVII w.

Abstract: The paper brings a proposition of a transfer and presentation of different forms of reception of knowledge about witchcraft trials and court cases on harmful magic and witches from Czech land in medieval and early modern period. First part of the paper is based on the *Writing of the wandering* (Lat. *Hodoporicon*) by German Benedictine monk Johannes Butzbach (1477–1516). Second part consists of observations about demonology writings and books and treaties on magic from the 16th and 17th centuries Czech book collections. Third part of the paper includes analysis of magical delinquency from Czech lands in the 16th and 17th centuries. Court cases from Higher Court in Prague from second and third decade of the 17th century are discussed here.

Słowa kluczowe: proces o czary, Czechy, Johannes Butzbach, pisma demonologiczne, sąd apelacyjny w Pradze, późne średniowiecze, okres wczesnonowoczesny

Keywords: witchcraft, trials, Johannes Butzbach, Czech territory, late medieval times, early modern period, demonology writing, Higher Court in Prague

Přenos a recepce znalostí o magii a čarodějnictví v časovém rozpětí od středověku až do 20. století se staly v poslední době objektem intenzivního, interdisciplinárně zaměřeného výzkumu, realizovaného zejména badateli z německé jazykové oblasti¹.

Pod pojmem „čarodějnické vědění“ (německy *Hexenwissen*) jsou chápány „všechny součásti vědění, které souvisejí s magií, kouzelnictvím

¹ Svědčí o tom zejména nedávno vydaný sborník *Hexenwissen. Zum Transfer von Magie- und Zauberei-Imaginationen in interdisziplinärer Perspektive*, Hrsg. H. Sieburg, R. Voltmer, B. Weimann, Trier 2017, který vzešel z mezinárodního interdisciplinárního symposia „Wissentransfer – Interdisziplinäre Zugänge zur Vermittlung von Magie- und Zauberei-Imaginationen“ konaného v říjnu 2011 na univerzitě v Lucemburku.

a čarodějnictvím”². „Čarodějnické vědění” představuje zároveň „prekérní vědění”, což je označení, s nímž přišel nedávno německý historik Martin Mulsov v titulu své rozsáhlé práce o dějinách idejí v raném novověku³. Jednotlivé součásti takového „prekérního” (či „choulostivého”) vědění jsou při kulturní translaci (záměrně) zakódovány, tj. zakódovány nad rámec běžné komunikace. Při dekódování, které je obtížné, je takovéto vědění příjemci nejen aktivně recipováno, nýbrž i modifikováno a přizpůsobováno. Zkoumání procesů transferu „čarodějnického vědění” náleží v první řadě do sféry studia dějin médií a komunikace v raném novověku⁴. Jako hlavní prameny k poznání tohoto transferu jsou vyzdvihovány dobová pojednání různého druhu, tištěná publicistika a – poněkud překvapivě – také soudní akta⁵. Ze specializovaných pramenů lze uvést raně novověké cestopisy a jezuitské misijní a vizitační protokoly. Posledně jmenované dokumenty se již osvědčily jako cenný pramen k poznání lidové magie v Pobaltí v 17. století⁶. Transfer magických představ lze zaznamenat od pozdního středověku také v krásné literatuře Hansem Sachsem počínaje, Shakespearem pokračuje a Goethem konče⁷. Významnou součástí transferu „čarodějnického vědění” je rovněž přenos a recepce magických motivů a čarodějnických fenoménů v evropském pozdně středověkém a raně novověkém malířství a v tištěné grafice⁸.

Ve svém příspěvku by se rád stručně dotkl několika témat, resp. otázek, s jejichž pomocí je, podle mého názoru, možné dobře dokumentovat a ilustrovat různé formy transferu a recepce vědomostí v kouzelnických a čarodějnických procesech v českých zemích v pozdním středověku a v raném novověku.

² R. Voltmer, *Wissen, Medien und die Wahrheit. Überlegungen zu Transferprozessen von „Hexenwissen“*, w: ibidem, s. 3–46, cit. s. 9–11.

³ M. Mulsov, *Prekärtes Wissen. Eine andere Ideengeschichte der Frühen Neuzeit*, Frankfurt am Main 2012.

⁴ R. Voltmer, op. cit., s. 13–17.

⁵ Ibidem, s. 17–28.

⁶ Ibidem, s. 21.

⁷ Ibidem, s. 23–27.

⁸ Ibidem, s. 28–32.

Johannes Butzbach a jeho Spisek o putování

České bádání o dějinách kouzelnických a čarodějnických procesů upozornilo před nedávnem na význam „Spisku o putování“ (*Hodoporicon*, *Wanderbüchlein*) německého benediktina Johannese Butzbacha (1477–1516) jako pramene k poznání přenosu představ a vědění o magii a čarodějnic-tví na konci 15. století⁹. Uvedený, latinský spisek sepsal Butzbach v letech 1505–1506 (dokončil jej v dubnu 1506)¹⁰, již jako mnich ve známém benediktinském klášteře Maria Laach¹¹. Podnět k němu dal autorův mladší, nevlastní bratr Filip Drunck (též Trunk, *Haustulus*) (nar. cca 1491). Ten Butzbacha žádal, aby pro něj vypsál svůj životní příběh před vstupem do klášteře, zejména pak příhody, které zažil v cizích zemích¹².

⁹ Z. Koblrová, *Sdružený zločin čarodějnictví a české země*, „Paginae Historiae. Sborník Národního archivu“ 2015, Roč. 23, č. 1, s. 104–135, zvl. s. 107 a 110.

¹⁰ V této studii vycházím z komentovaného výběrového českého překladu *Hodoporiconu* (též *Odeporicon*), který pořídil K. Dvořák, *Humanistická etnografie Čech. Johannes Butzbach a jeho Hodoporicon*, Praha 1975. Do němčiny Butzbachův latinský spisek, který se dochoval v rukopisu univerzitní knihovny v Bonnu, poprvé přeložil D. J. Becker, *Chronica eines fahrenden Schülers oder Wanderbüchlein des Johannes Butzbach*, Regensburg 1869. Nově přeložil totéž dílo do němčiny švýcarský badatel A. Beriger, J. Butzbach, *Odeporicon. Wanderbüchlein*, Zürich 1993. Z Beckerova překladu vycházel V. J. Nováček, *Jana Butzbacha zpráva o národě českém, zvláště o lidu venkovském z r. 1506*, „Český lid“ 1897, č. 6, s. 269–275. O tentýž překlad se opíral i výběrový český převod, který pořídil český prozaik E. Bass – E. Bass, *Johannes Butzbach: U kacířů v české zemi*, Praha 1928. Kritickou komentovanou edicí původního latinského znění Butzbachova spisku pořídil *Böhmen, wie es Johannes Butzbach von 1488–1494 erlebte* [= „Veröffentlichungen des Collegium Carolinum. Hist.-phil. Reihe“, Bd. 4], Hrsg. H. Preiss, München 1958. Z této edice vychází také překlad K. Dvořáka. Podrobněji k tomu K. Dvořák, op. cit., s. 7–8.

¹¹ K. Dvořák, op. cit., s. 11–13 a 61–69. Johannes Butzbach (též *Piemontanus*) se narodil s největší pravděpodobností roku 1477, a to ve městě Miltenbergu na Mohanu v početné rodině tkalce Konráda Butzbacha. V rodném městě také v letech 1483–1487 navštěvoval latinskou školu. V roce 1488 se stal vandrovním žákem a do roku 1494, kdy se vrátil do rodného města, prošel velkou část jižního Německa a Čech. Poté se nějaký čas učil krejčovskému řemeslu. Roku 1498 se stal laickým bratrem a krejčím v klášteře Johannisberg v Porýní. Po dvouletém studiu vstoupil na jaře roku 1501 do porýnského benediktinského klášteře Maria Laach, kde se stal roku 1507 převorem. Zemřel 29. prosince 1516.

¹² *Ibidem*, s. 71.

Hodoporicon přináší na několika místech cenné informace jak o Butzbachových vlastních magických představách, tak také o těchto představách v Čechách, jakož i o zde provozované magii, zejména v etnicky převážně německých oblastech západních a severozápadních Čech, na konci 15. století.

První Butzbachovo líčení se týká majitele etnicky českého městečka Maštov u Chomutova v severozápadních Čechách. Tento nejmenovaný bezbožný majitel [jenž byl ztotožněn s Janem z Kolovrat (1473–1532)] se údajně vyznal v černé magii. Jako takový prý dokázal přivolat svou čarodějnou mocí zpět svého mladého komorníka, který se dopustil drobné krádeže, tím, že ho přimrazil. Poté ho uvrhl do vězení a přes četné úpěnlivé přímluvy ho nechal posléze oběsit¹³. K okolí Maštova se vztahuje představa o magickém hledání pokladu za pomoci zlých duchů, kterou lze u Butzbacha rovněž zaznamenat, byť v nepřilíš rozvinuté podobě¹⁴.

Butzbach kritizuje Čechy, že jsou terčem posměchu pro mnohé pověrečné úkony, zejména léčení za pomoci zařikávání¹⁵. Nejvýraznější část Butzbachova popisu magických praktik, které za svého pobytu v Čechách zažil, představuje vylíčení setkání se stařenou, která mu slíbila pomoc při rychlém návratu do vlasti. Butzbach tuto stařenu označil jako „zlou, v ďábelském umění zběhlou čarodějnici“, jakých je prý v Čechách mezi osobami ženského pohlaví mnoho. Dotyčná mu slíbila, že jej za pouhou noc a den přenese na černé krávy domů. Butzbach tuto pomoc nakonec odmítl, údajně ze strachu, aby neutrpěl úhonu od ďábla¹⁶. Je otázkou, zda Butzbachovu zprávu, vztahující se s největší pravděpodobností k rokům 1493–1494, lze považovat za první doklad existence představy o čarodějnickém letu v českých zemích, byť i v poněkud atypické a málo rozvinuté podobě. Butzbach totiž zároveň uvádí, že dotyčná stařena pocházela z jednoho města ve Švábsku, odkud musela kvůli provozování magie a čar uprchnout¹⁷. Přesto nelze přehlédnout, že v tom samém desetiletí je doložen jak první kouzelnický

¹³ Ibidem, s. 18–20, včetně pozn. 19 a 20.

¹⁴ Ibidem, s. 23–24, vč. pozn. 28.

¹⁵ Ibidem, s. 30–31, vč. pozn. 49 a 51.

¹⁶ Ibidem, s. 55.

¹⁷ Ibidem; srov. též Z. Kobrlová, op. cit., s. 116.

proces v Čechách (roku 1498), tak i první popravy provozovatelek škodlivé magie v českých zemích (na Moravě roku 1494, v Čechách 1498)¹⁸.

Na druhé straně je otázkou, zda, resp. do jaké míry lze hledat v Butzbachově líčení „tělesného obcování“ příslušníků sekty adamitů ve sklepech a při zhasnutých svících, převzatého z *Historia Bohemica* Eneáše Silvia Piccolominiho (pozdějšího papeže Pia II.)¹⁹, prvky čarodějnického sabatu²⁰.

Otázka obecného vlivu basilejského koncilu, který nesporně rozhodujícím způsobem přispěl k rychlému a značnému rozšíření představy o čarodějnické sektě a kumulativního zločinu čarodějnictví z její zárodečné oblasti do podstatné části západní a střední Evropy, na vývoj vědění o magii v pohusitských a jagellonských Čechách zůstává v této chvíli nedořešená²¹. Je nesporné, že basilejský koncil v první polovině 30. let, zejména při jednávání kompaktát, s českými zeměmi intenzivně komunikoval. Jedním z hlavních vyjednávačů koncilu, který v té době opakovaně navštívil Čechy, byl dominikán Johannes Nider (cca 1380–1438)²², jenž ve 30. letech 15.

¹⁸ P. Kreuz, *Kouzelnictví a jeho pronásledování v jagellonské Praze. Příspěvek k počátkům kouzelnických a čarodějnických procesů v Čechách*, „Pražský sborník historický“ 2012, č. 40, s. 131–164, zvl. s. 133 a 135–136.

¹⁹ K. Dvořák, op. cit., s. 50–51, vč. pozn. 118.

²⁰ K tomu až příliš jednoznačně Z. Koblrová, op. cit., s. 107: „Noční orgie, případně orgie při zhasnutém světle, zahrnuje v sobě konání na sabatu“. Stejně tak pokládám za velice spornou tezi, opírající se o Butzbachův spis, že totiž přenos husitských idejí do německých zemí a do západní Evropy ve druhé a třetí třetině 15. století blokoval v opačném směru transfer konstruktů čarodějnické sekty a kumulativního pojetí čarodějnictví do českých zemí – srov. Ibidem, s. 110–111. „Blokátorem transferu“ konstruktů čarodějnické sekty nemohla být v daném případě ani (česko-německá) jazyková, resp. etnická hranice, neboť nositelem uvedeného vědění byl na sklonku středověku stále ještě převážně latinský jazyk.

²¹ Tu samou otázkou nadhazuje i Z. Koblrová – ibidem, s. 107.

²² Nejnověji k této otázce M. Pjecha, *The changing perception of the Hussites in the thoughts and works of Johannes Nider*, w: V. Bažant, V. Vejrychová, *Kacíři, barbari, nepřítelé. Odlišnost a stereotypy v pozdním středověku*, Praha 2016, s. 181–218; viz též M. D. Bailey, *Nider, Johannes (ca. 1380–1438)*, w: *Encyclopedia of witchcraft. The Western tradition*, vol. 1–4, ed. R. M. Golden, Santa Barbara, Denver, Oxford 2006, s. 826–828 (vol. III.); idem, *Battling demons. Witchcraft, heresy, and reform in the Late Middle Ages*, University Park (Pennsylvania State University Press) 2003, passim.

století sepsal traktát *Formicarius*, zřejmě nejdůležitější opus čarodějnické demonologie před vydáním Kladiiva na čarodějnice²³.

Poznámky k výskytu démonologických spisů a děl o magii v knihovnách v českých zemích v 16. a 17. století

Zajímavou a takřka neprozkoumanou otázkou, související přímo s transferem čarodějnického vědění, představuje výskyt dobových démonologických příruček, jakož i děl kritiků a odpůrců pronásledování čarodějnic v raně novověkých knihovnách v českých zemích.

V knihovnách pražských měšťanů z druhé poloviny 16. a ze 17. století, jejichž obsah lze vyčíst z inventářů pozůstalostí, se vyskytovaly démonologické příručky, jakož i díla odpůrců pronásledování čarodějnic spíše sporadicky. I když některé jednotlivé výskyty jsou bezesporu zajímavé, žádný pražský měšťan neshromáždil (relativně) rozsáhlejší soubor tisků věnovaných magii, či dokonce přímo pronásledování čarodějnic, který by obnášel alespoň tři tituly²⁴.

V inventáři pozůstalosti právníka Pavla Kosteleckého figuruje již k roku 1595 *Daemonomanie* Jeana Bodina (1529/1530–1596)²⁵. V předbělohorských pozůstalostních inventářích Starého Města pražského lze zaznamenat dvojí výskyt spisu *De praestigiis Daemonum* Johanna Weyera (1515/1516–1588), a to v pozůstalosti Ludvíka Korálka z Těšína z roku 1599²⁶ a „purkmistrovského služebníka“ Václava Malovce z roku 1617²⁷.

²³ M. D. Bailey, op. cit., s. 827; W. Tschacher, *Der Formicarius des Johannes Nider von 1437/38. Studien zu den Anfängen der europäischen Hexenverfolgungen im Spätmittelalter*, Aachen 2000.

²⁴ Vyjadřuji tímto srdečný dík kol. PhDr. Olze Fejtové, PhD., zástupkyni ředitelky Archivu hlavního města Prahy, za poskytnutí výsledků a vypracování rešerše z dosud v plném rozsahu nepublikovaného výzkumu, který provedla v minulých desetiletích společně s prof. PhDr. Jiřím Peškem, CSc. Z uvedeného výzkumu pocházejí také následující pramenné údaje, týkající se pražských knih inventářů.

²⁵ Archiv hlavního města Prahy (dále AMP), Sběrka rukopisů (SR), rukopis č. 1208, fol. 83v–88v.

²⁶ Ibidem, rkp. č. 1174, fol. 130r–135v.

²⁷ Ibidem, rkp. č. 1175, fol. 74v–76v.

V případě Ludvíka Korálka lze navíc ve druhé polovině 90. let 16. století doložit jeho úzké kontakty s proslulým polským alchymistou Michalem Sendivojem (ze Skorska, 1566–1636)²⁸.

Za zmínku stojí ještě dvojí výskyt spisu *Magiae naturalis* italského alchymisty a lékaře Giovanniho Battisty della Porta (1535–1615), a to jednak v pozůstalosti již zmíněného Ludvíka Korálka (1599)²⁹, jednak roku 1602 v pozůstalosti novoměstského měšťana Václava Stříbrského z Krušice³⁰.

Na Novém Městě pražském ve druhé polovině 17. století lze ve dvou pozůstalostních inventářích zaznamenat velmi rozšířený spis saského právníka Benedikta Carpzova ml. (1595–1666) *Practica nova*. Jednalo se přitom o inventář Viléma Rajmunda de Boy z roku 1664³¹ a právníka Dr. Johanna Schmelzera z roku 1676³². Ve Schmelzerově inventáři se kromě toho uvádí též *Cautio Criminalis* Friedricha Spee (1591–1635)³³. Della Portaův spis *Magiae naturalis* se objevuje také v inventáři měšťana Jana Friedricha Štejera z Ehrenbergku z roku 1682³⁴. Blíže neurčený spis *Daemonologia* je uveden též v pozůstalostním inventáři kancléře Nového Města pražského Daniela Eustacha Arleta z roku 1680³⁵.

Zajímavá zjištění přinesl detailní průzkum knižní pozůstalosti šumperského děkana Kryštofa Aloise Lautnera (1622–1685), zřejmě nejproslulejší

²⁸ Bohatý staroměstský obchodník Ludvík Korálek z Těšina byl příznivcem alchymie. Ve svém domě měl zařízenou vlastní alchymistickou laboratoř a vlastnil knihovnu o více než 200 svazcích. Michal Sendivoj (lat. *Sendivogius*) bydlel po příchodu do Prahy v domě, který mu Korálek pronajal na Novém Městě pražském. Později Sendivoj také léčil členy Korálkovy rodiny. Korálkova rodina Sendivoje v červenci 1599 zažalovala před městským soudem Starého Města pražského z toho, že zavinil Korálkovu smrt. Sendivoj byl poté zatčen a uvězněn. Po několika týdnech byl Sendivoj soudem očištěn, propuštěn z vězení a byla mu poskytnuta lhůta na splacení zbytku peněz, které Korálkovi dlužil – k tomu podrobně R. Bugaj, *Michał Sędziwój, 1566–1636. Życie i pisma*, Wrocław 1968, s. 83–96; srov. též R. J. W. Evans, *Rudolf II. a jeho svět. Myšlení a kultura ve střední Evropě 1576–1612*, Praha 1997, s. 253.

²⁹ Viz výše pozn. 26.

³⁰ AMP, SR, rkp. č. 1210, fol. 170r–170v.

³¹ Ibidem, rkp. č. 1195, fol. 26r.

³² Ibidem, rkp. č. 1215, fol. 104v–113v.

³³ Ibidem.

³⁴ Ibidem, rkp. č. 1212, fol. 231v–239v.

³⁵ Ibidem, rkp. č. 1215, f. 67r–73v.

oběti kouzelnických a čarodějnických procesů v českých zemích, jehož výsledky publikoval v minulém desetiletí knihovědec a historik Jan Kašpar³⁶. Podle jeho rozboru dobového soupisu děkan Lautner vlastnil 337 knih³⁷. Plných 42 z nich bylo označeno jako kacířské, a nejsou proto v soupisu jmenovitě uvedeny (*diversi libri haeretici*)³⁸.

V Lautnerově knižní pozůstalosti lze přesto zaznamenat celkem čtyři démonologické spisy³⁹, resp. díla o magii. Jednalo se především o jedno z pozdějších vydání díla španělského, v Nizozemí působícího jezuita Martina Delria (1551–1608) *Disquisitionum magicarum libri sex*⁴⁰, které bylo v 17. a na počátku 18. století vůbec nejrozsáhlejším démonologickým spisem⁴¹. Mezi Lautnerovými knihami figurovalo také Kladivo na čarodějnice, které je v soupisu uvedeno jako dílo J. Sprengera (*Malleus maleficarum Jacobi Sprengeri*)⁴². Kromě toho vlastnil Lautner ještě spis *De Magia* od

³⁶ J. Kašpar, *Knižní sbírka šumperského faráře a děkana Kryštofa Aloise Lautnera*, w: *Problematika historických a vzácných knižních fondů Čech, Moravy a Slezska 2006. Sborník z odborné konference*, Olomouc 2007, s. 37–60.

³⁷ Ibidem, s. 39.

³⁸ Ibidem, s. 41.

³⁹ Uvedený počet takto zaměřených spisů v podobně rozsáhlé knihovně lze zřejmě pokládat za nadprůměrný. Pro srovnání knihovna palatina Uherského království Jiřího VII. Thurza (1567–1616), jež se nacházela na zámku v Bytči na severozápadním Slovensku a jejíž soupis byl pořízen roku 1610, obsahovala 465 svazků, mezi nimiž se však nevyskytoval žádný démonologický spis či spis o magii. Mezi poměrně četnými právníckými spisy zde nefiguruje ani jedno pojednání z oblasti trestněprávního *ius commune* – E. Saktorová, *Knižnica palatína Juraja Thurzu*, w: *Kniha '81. Zborník pre problémy a dejiny knižnej kultúry na Slovensku*, Martin 1982, s. 72–99.

⁴⁰ J. Kašpar, op. cit., s. 44–45.

⁴¹ P. G. Maxwell-Stuart, *Del Rio, Martín (1551–1608)*, w: *Encyclopedia of witchcraft...*, s. 256–258 (vol. I).

⁴² J. Kašpar, op. cit., s. 45; B. Šindelář, *Hon na čarodějnice. Západní a střední Evropa v 16.–17. století*, Praha 1986, s. 198 a s. 248, pozn. 78 upozornil na pozoruhodnou skutečnost, že soudce a *spiritus agens* velkolosinských a šumperských honů na čarodějnice z let 1678–1696 Jindřich František Boblig (1611/12–1698) z Edelstadtu Kladivo na čarodějnice z autopsie neznal a že se při svém rozhodování odkazoval především na dva spisy čarodějnické, resp. démonologické literatury, a to na Delriův spis a na dílo španělského právníka Francisca de Torreblanca y Villapando *Epitome delictorum, sive libri sex de magia*, které poprvé vyšlo roku 1618 ve Španělsku a v roce 1623 bylo vydáno v německém překladu v Mohuči; srov. též J. Kašpar, op. cit., s. 45–46.

španělského jezuitu Benita Pereiry (1535–1610), vydaný poprvé roku 1591 v Ingolstadtu⁴³, a *Tractatus de hereticis et sortilegiis*, který byl poprvé vytištěn v Lyonu roku 1536 a jehož autorem byl italský právník z Abruzzu Paolo Grillandi (ok. 1490–†?)⁴⁴.

Na počátku 90. let se český komeniolog Pavel Floss zabýval ve speciální studii otázkou vztahu Jana Amose Komenského (1592–1670) k dobové „démonománii“ a čarodějnickým procesům⁴⁵. Floss připustil, že „*Komenský nepatřil k malému počtu osvícených a statečných bojovníků proti čarodějnické hysterii*“ a že neodmítl víru v ďábla a v demony. Na druhé straně podle Flosse Komenský oponoval víře v moc ďábla a démonů⁴⁶. V této souvislosti se nabízí myšlenka o spojení s tradicí *Canon episcopi*⁴⁷.

Celkově Floss nicméně ukázal, že Komenský byl ve vztahu k čarodějnictví dítětem své doby a že trestání čarodějnictví upálením respektoval jako danou realitu⁴⁸. Přesto nelze zcela přehlédnout, že Komenský latinský pojem *lamia*, který ve svém díle jako označení čarodějnice zpravidla používal, pojímal zřejmě mnohem úžeji než dobová čarodějnická demonologie. *Lamia*-čarodějnice představovala v Komenského pojetí bytost, která se tělesně, vnější formou podobá ženě a saje lidem krev. Slovem *lamia* Komenský tedy neoznačil lidskou bytost, resp. ženu. Pod pojmem *lamia* tak patrně neměl (oproti obecnému pojetí své doby) na mysli lidskou osobu,

⁴³ J. Kašpar, op. cit., s. 46.

⁴⁴ Ibidem, s. 46–47. Paolo Grillandi působil od roku 1517 jako papežský soudce v čarodějnických procesech. Grillandiho traktát, který se stal oblíbeným demonologickým dílem a zřejmě i dosti hojně užívanou procesní příručkou, vycházel v dalších vydáních až do konce 16. století. Grillandi se opíral především o své vlastní zkušenosti s vedením čarodějnických procesů (https://en.wikipedia.org/wiki/Paolo_Grillandi (23.10.2017)); J. Kašpar, op. cit., s. 47, vyslovil hypotézu, podle níž se mezi jmenovitě neuvedenými Lautnerovými kacířskými knihami mohlo vyskytovat též *Cautio Criminalis* Friedricha Spee. Tuto možnost pokládám ovšem za poměrně málo pravděpodobnou.

⁴⁵ P. Floss, *Komenský, démonománie a čarodějnické procesy v 17. století*, „Vlastivědný věstník moravský“ 1992, č. 44, s. 433–438.

⁴⁶ Ibidem, s. 437.

⁴⁷ E. Peters, *Canon episcopi*, w: *Encyclopedia of witchcraft...*, s. 164–165 (vol. I.).

⁴⁸ P. Floss, op. cit., s. 436. Ve své učebnici *Orbis Pictus* Komenský uvádí, že se čarodějnice upalují na hranici.

která uzavřela pakt s ďáblem nebo páchá škodlivou magii (tj. dopouští se čarodějnictví či kouzelnictví)⁴⁹.

K pronikání jednotlivých součástí kumulativního deliktu čarodějnictví do českých zemí v 16. a 17. století

Justiční praxe českých zemí do roku 1620

Otázka, kdy začaly do českých zemí pronikat znalosti o kumulativním zločinu čarodějnictví⁵⁰, nebyla prozatím v českém bádání uspokojivě zodpovězena⁵¹.

První známý, spíše však anekdotický případ kontaktu s čertem, doložený navíc až v pozdějších vyprávěcích pramenech a místních pověstech, se údajně odehrál koncem 15. století na panství Horažďovice v jihozápadních Čechách. Majitel zmíněného panství, nejvyšší sudí zemský Království českého Půta Švihovský z Rýzemberka (†1504) zde na svém hradu Rabí choval opici. Zvíře jednoho dne uteklo do nedalekého lesa. Zde bylo spatřeno

⁴⁹ Ibidem, s. 436.

⁵⁰ Tzv. kumulativní pojetí čarodějnictví bylo zformulováno v pozdně středověké západoevropské démonologii během první poloviny 15. století. Složkami kumulativního (též elaborovaného) pojetí čarodějnictví byly vedle škodlivé magie také pakt s ďáblem (apostasie), milenecký poměr (soulož) s ďáblem (či s démony), účast na sabatu (jakožto orgiastickém shromáždění čarodějnic za účasti ďábla a démonů) a noční let (čarodějnic na sabat) – viz např. R. Voltmer, *Hexen. Wissen was stimmt*, Freiburg im Breisgau–Basel–Wien 2008, s. 43–44.

⁵¹ V českém bádání se pokusila otázku kořenů a průběhu recepce kumulativního deliktu čarodějnictví v českých zemích zpracovat před nedávnem Zuzana Koblrová, op. cit., s. 109–112 a 121–129. V samotném bádání o dějinách pozdně středověkých a raně novověkých kouzelnických a čarodějnických procesů došlo k jasnému vymezení kumulovaného deliktu čarodějnictví oproti deliktu kouzelnictví (spočívajícím pouze ve škodlivé, popř. zakázané magii) teprve v posledních cca 20 letech – srov. např. W. Behringer, *Hexen. Glaube-Verfolgung-Vermarktung*, München 1998, s. 35–42; idem, *Witches and witch-hunts. A global history*, Cambridge–Malden 2004, s. 57–79; J. Dillinger, *Hexen und Magie. Eine historische Einführung*, Frankfurt am Main–New York 2007, s. 19–24; W. Rummel, R. Voltmer, *Hexen und Hexenverfolgung in der Frühen Neuzeit*, Darmstadt 2008, s. 24–33; R. Voltmer, *Hexen...*, zvl. s. 43–44.

poddanými z blízké vsi Hejná. Ti pokládali jim neznámé zvíře za čerta či za zlého ducha a po delším pronásledování opici ubili. Usmrčené zvíře pak poddaní donesli na hrad Rabí svému pánovi s tím, že zabili čerta. Jakmile ovšem Půta Švihovský zjistil, že oním zabitým čertem je jeho oblíbená opice, nechal zmrskat zástupce poddaných, kteří mu mrtvé zvíře donesli, a navíc – podle pověsti – uložil poddaným ze vsi Hejná odvádět každoroční tzv. „opičí daň“⁵².

V soudních řízeních v českých zemích lze kontakt s ďáblem, popř. i některé další součásti či prvky kumulativního deliktu čarodějnictví zaznamenat ojediněle až od poslední čtvrtiny 16. století.

Dva případy z předbělohorské doby vylíčil ve svých Pamětech (dokončených ve 20. letech 17. století) kutnohorský nobilitovaný měšťan a přední intelektuál své doby Mikuláš Dačický z Heslova (1555–1626). Podle Dačického se v roce 1593 přiznal před městským soudem v Kutné Hoře sedmnáctiletý pacholek, stíhaný a posléze popravený mečem pro krádež, že se vlastní krví upsal ďáblu. Ten pacholkovi údajně mu slíbil, že mu zaručí dobré živobytí po dobu 60 let. Dačický na okraj případu ironicky poznamenal, že pacholek byl „od ďábla podveden“⁵³. V roce 1610 stanul podle Dačického před městským soudem středočeského královského města Kolína (nad Labem) „jeden zoufalý selský člověk“, jenž se přiznal k tomu, že se svou vlastní krví upsal ďáblu. Díky projevené lítosti mu soud uložil pouze pokání spočívající v tom, že byl v budoucnu povinen stávat v kostele při kázání před oltářem⁵⁴.

⁵² Uvedený příběh zpracoval naposledy J. Francek, *Čarodějnické příběhy*, Praha–Lito-myšl 2005, s. 33–34 a 238. Zde viz také odkazy na prameny a literaturu. – Podle názoru novějšího regionálního bádání se v daném případě nejednalo o „opičné“, ale „opicné“, tedy nikoli o „daň z opice“, nýbrž o „daň z píce“. Od této daně (poplatku) osvobodila ves Hejná v roce 1714 tehdejší majitelka horažďovického panství Klára Bernardína hraběnka ze Šternberka, roz. z Maltzanu (†1719), vdova po Václavu Vojtěchovi ze Šternberka (https://klatovsky.denik.cz/zpravy_region/jak-to-bylo-tenkrat-s-opici-dani-v-hejne-20111017.html (5.11.2017)).

⁵³ M. Dačický, *Prostopravda. Paměti*, oprac. E. Petřů, E. Pražák, Praha 1955, s. 458; viz též idem, *Paměti*, oprac. J. Mikulec, Praha 1996, s. 244.

⁵⁴ Idem, *Prostopravda. Paměti*, s. 539; viz též idem, *Paměti*, s. 260.

Úpis ďáblu lze zaznamenat také v roce 1591 v (etnicky převážně německém) královském městě Jihlavě. Podle tamní městské kroniky se upsal pánu pekel na dobu 34 let provazník Augustin Huber. Úpis byl však nalezen a jeho pisatel uvězněn. Přestože místní kazatel požadoval trest smrti, uložil jihlavský městský soud po delším řízení Huberovi nakonec pouze několikátýdenní pokání. Tento rozsudek byl odůvodněn tím, že se provinilec vzdor napsání úpisu nepoddal ďáblu a nebyl jím posedlý. Avšak už následujícího roku byl Huber za urážku městské rady a vyhrožování rychtáři štat⁵⁵.

Již v roce 1589 byla v etnicky českém komorním městě Rokycanech v západních Čechách upálena jistá místní podruhně za doznané styky s ďáblem, jenž prý vypadal jako starý černý člověk a jenž jí nařizoval, aby čarovala v sobotu i v neděli. Kromě toho jí radil, aby ho poslouchala, že se bude mít dobře⁵⁶. Podruhně také vypověděla, že čert pobýval u její spolupachatelky, „že tam s ním společně se scházívaly a jemu na rozcestí mlíko k jedení nosívaly”. Dotyčná spolupachatelka byla podrobena tortuře a zemřela ve vězení⁵⁷. Další spolupachatelka rokycanské podruhně se doznala pouze ke škodlivé magii a k pokusu o vraždu a byla popravena zahrabáním zaživa⁵⁸. Místem údajných schůzek s ďáblem bylo v tomto případě obydlí jedné z čarodějnic. I v tom lze s trochou fantazie vidět zárodečnou formu čarodějnického sabatu...

V roce 1591 byl v Rokycanech popraven lámáním kolem, vpletením do kola a následným upálením místní obyvatel, který se doznal ke škodlivé a milostné magii a k uchování konsekrované hostie k magickým účelům. Kromě toho se opakovaně zřekl Boha výrokem: „Pomoz, čerte ďáble, odříkám se Pána Boha a ať nás nevidí.” Uvedeným výrok pronášel při krádežích, kdy byl zároveň i pod vlivem nějaké, zřejmě omamné látky („koření užíval nějakého vlasatého”)⁵⁹. Také tento případ, kdy se setkáváme s výslovným

⁵⁵ J. Francek, op. cit., s. 73–77 a 240.

⁵⁶ *Knihla černá nebo smolná královského svobodného města Rokycan z let 1573–1630 s přílohou pozdějších čarodějnických procesů*, oprac. P. Cironis, Rokycany 1994, s. 42–43; J. Francek, op. cit., s. 67–69 a 240; Z. Koblrová, op. cit., s. 126.

⁵⁷ *Knihla černá...*, s. 44 a 46.

⁵⁸ J. Francek, op. cit., s. 43–44.

⁵⁹ *Knihla černá...*, s. 50–52; srov. též Z. Koblrová, op. cit., s. 127.

zřeknutím se Boha (tj. apostasií) a pácháním zločinů za pomoci ďábla, je v českých zemích do první poloviny 17. století ojedinělý.

K čarům páchaným „dábelským původem“ se v roce 1587 u loveckého soudu na moravském hradě Buchlově na mučení doznala jistá žena, která byla posléze popravena zahrabáním zaživa⁶⁰.

Svráznou představu o čertovi lze zaznamenat roku 1600 v etnický českém poddanském městě Lipníku nad Bečvou na střední Moravě. Tam se jistý Jakub, pastýř z nedaleké vsi, doznal k tomu, že koupil od jiného, mezitím zesnulého pastýře čerta, kterého choval ve sklenici. Čert prý byl „jako veliká moucha, jinak hovado černý“. S pomocí tohoto čerta páchal pak pastýř škodlivá kouzla, konkrétně škodil cizím stádům a vyvolával vichřice a krupobití, které ničily úrodu. Pastýř čerta ve sklenici nakonec vyhodil do propasti. Dotyčný pastýř byl odsouzen k smrti a upálen⁶¹.

Co se týče čarodějnického letu, jeho zárodečnou podobu je možné v českých zemích vysledovat k roku 1576 na stránkách smolné knihy etnický českého poddanského města Velké Bíteše na západní Moravě. Zde jedna z vyslychaných žen vypověděla, že se dvěma dalšími osobami vyjela na pohrabáči na Zelený čtvrtek, avšak nikoli na shromáždění čarodějnic (sabat), nýbrž pouze „na hranice“ trhat rozličné koření (určené k provozování magie)⁶².

V rozvinutější podobě je možné v českých zemích do poloviny 17. století čarodějnický let zaznamenat pouze jednou, v roce 1617 v etnický německém poddanském městě Broumově (něm. Braunau) ve východních Čechách⁶³. Zde se doznala při tortuře jistá Eva „*sonst Backofenfrau*“

⁶⁰ *Černé knihy práva loveckého na hradě Buchlově*, oprac. A. Verbík, Brno 1976, s. 70; srov. též J. Francek, op. cit., s. 69–70 a 240; Z. Kobrlová, op. cit., s. 123–124.

⁶¹ *Smolná kniha města Lipníka* [= Sborník Státního okresního archivu v Přerově], oprac. M. Marada, Přerov 1994, s. 29–30; srov. též J. Francek, op. cit., s. 85–86 a 240.

⁶² *Smolná kniha velkobítešská 1556–1636*, oprac. A. Verbík, I. Štarha, Brno 1973, s. 116; srov. též Z. Kobrlová, op. cit., s. 122–123.

⁶³ *Das Braunauer Blutbuch. Das „Register über die peinlichen Fragen 1550“ der Stadt Braunau in Böhmen*, Hrsg. F. Weiss, Hohenelbe 1927 (zvláštní otisk z: Jahrbuch des Deutschen Riesengebirgs-Vereines (Sitz Hohenelbe) 16 1927, s. 108–243), s. 100–104; srov. i [V. Wintera], *Zwei Hexenprozesse zu Braunau*, „Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Deutschen in Böhmen“ 1895, č. 33, s. 285–292; J. Francek, op. cit., s. 115–116 a 242.

z Heřmánkovic (něm. Hermsdorf) k tomu, že prováděla škodlivá kouzla za současného vzývání ďábla. Při posledním útrpném výslechu vypověděla, že s jinými ženami vyjížděla namazaná mastí na březových košťatech za ďáblem. Hovořily s ním na rozcestí. Dále vyslýchaná uvedla, že se proměňovala v kočku a natírala se nedělním máslem. Společně s další čarodějnici pronikala v podobě kočky sklepním okénkem do cizích domů, kde brala máslo, sýr a mléko. Čarodějnice se prý také scházely s pěti ďáblý na jistém poli a tancovaly při houslích. Ďáblové, jejichž jména neznala, byli velcí a měli velké drápy. Byli černě oděni a udatně tancovali. Ďábel přinášel pivo a víno a vzájemně si připíjeli z dřevěných nádob. Vyslýchaná udala několik domnělých místních spolupachatelek. Čarodějnice se poznávaly při vzájemných setkáních podle černých šatů a lemů na nich. S ďáblem, svým milencem, se prý Eva dopouštěla smilstva. Její milenec se jmenoval Folandt. Ďábel měl černý obličej a studený pohlavní úd. Ne vždy s ním vyslýchaná smilnila ráda. Čarodějnice byly s ďáblem tak úzce spojeny, že kdyby jedna z nich o jejich věcech promluvila, ďábel by ji roztrhal. Pakt s ďáblem (*ein Verbündtnuß*) uzavírala vyslýchaná od prvního setkání s ním každoročně⁶⁴.

⁶⁴ *Das Braunauer Blutbuch...*, s. 103–104: „Mit denn Wickmanssdorffer Weybern weres sie ausgefahren, da sie noch eine Jungfraw gewesen, bissweilen ihrer 6 zugleich; auff die Scheide Wege hetten selbsten mit dem Teüffel geredett, sich geschmierett, unnd auff bürckenen Prügeln ausgefahren, sich zu Katzen verwandelt und mitt guter Freytag-sputter geschmieret; eine alte Fraw, beim Niederthore wohnende, were auch ain solche Zauberin, were auch mitt ausgefahren auff Ottendorf; hetten bißweilen Putter, Käse, Milch genommen vnnd sich in Gestalt der Katzen durch die Kellerfenster eingelassen. Zu Ottendorff drey Weybespersonen, eine beim Dimpter Benisch dienende, die andre bei Fritttschen zu Tontschendorff. – Item, der böse Folandt were auch dabei gewesen in ainer Katzen Gestalt; hiess Teuffels George. – Wann sie were ausgefahren, so hette sie sich mit der Salbe geschmierett, am Hembden vnd am Leibe, auch den Prügel. – Der Teuffel were gar gross gewesen; hette große Krail gehabt; hette gefragt: ‚Nu, wie habt ihr gemacht?‘ – Wann sy Hexen aufm Felde weren zusammenkommen, wern der Teuffl bissweilen fünffe gewesen; hetten miteinander gedantz; hetten einen Fiedler gehabt; die Teufel hetten grosse Kreill gehabt; wern aufn Wegscheiden zusammenkommen. – Wann sie hetten wollen ausfahren, so hetten sie es vorher der Hannß Schlegelin gesagt. – Die Salbe hette sie selber gemacht vnnd darzu genohmmen Tauerant, Doste, Butter, die am guten Freytag gemacht vnnd Schweinenschmere. – Die Tochter hette dasselben Büschlein; were aber nichts darinnen; hette alles verschmirt. Die Tochter were aber keine wie sie. – Welche mitt ihr ausgefahren, were fremdt, darauf baldt, sie hette zu teüer geschworen; sie wollts nicht sagen

Eva zemřela den po posledním výsledku ve vězení a její mrtvolu poté broumovský kat spálil⁶⁵.

oder sie verrathen. – Alsdann auf weitter Ermahnung bekandte sie, dass diesse auch solche wern, nemblich, die alte Hanns Schlegelin, die Michel Heüslerin vor der Stadt, Backofen Schmidin, die alte Paul Thör Hannsin beim Ober Thoer; die Kehler Jacobin were auch aine; man sollts ihr gewiess glauben, die Guckel Danielin, die Hure von Presslaw, so bey der Margarethen Tochter ist. Der Teuffel hette ihnen Bier vnd Wein gebracht vnnnd aus hültzern Kandlen einander zugetruncken. – Das 1. Mahl als der Teuffel zu ihr kommen, were im Busch bei Wikmansdorff geschehen; sy were mit ihrer Frau, bei der sie gedienet, ausgefahren; hette Birgitte geheissen. – Item, dass der Rock, so sy getragen, solche Krafft gehabt hette, sy mit der Salben auswendig vnd inwendig am Saum vnden geschmierett vnnnd also den Leuten geholffen. – Sy wüste vnder den fünf Teüfeln kainen mit Namen zu heisen, dan sie hetten gar seltzame Nahmen. – Die Teuffel weren alle schwartz geklaidt gewesen, in Tuch; hetten große Krail gehabt vnd tapper gedantz. – Mitt dem Teufel, ihrem Freyer hette sie die gantze Zeitt Vnzucht getrieben. Er hette ein gar einkalten [eiskalten? – pozn. P. K.] Qwoniam gehabt; die leiblichen Männer aber hetten es besser gekundt. Wan er were kommen, so hette sies gewusst. Sie hette solches nit allzeit gerne gethan. – Der Teuffel hette ihr bisweilen 4 oder 5 Kreutzer ohn gefehrde geben. – Der Teuffel were vnderm Gesicht gar schwartz gewesenn vnd grosse Kraille gehabt. – Die alte Schlegel Hannssin, die Heuslerin, die alte Paul Thör Hannsin weren nicht ausgefahren; sonst nur zusammen kommen vnd mitteinander gessen vnd truncken. – Item, sie hetten sich so sehr mitteinander verbunden, wann eine was von ihren Sachen würde reden, dass dieselbe der Teuffel solte zerreißen. – Item, das sie solche Leutte hette angeben sie hette es nur erdacht, damit sie loss würde. – Wann sie dass Viehe vnnnd dan die Leütte an die Finger oder sonst geschossen, hette sie ihr Haar gebraucht vndt ins Teufels Nahmen. – Sie hette sich dem Teuffel das erstmal ergeben, als sie mitt ihrer Frauen zu Wikmansdorf in Busch gefahren; sie hette mit dem Teüffel von Jahr zu Jahr ein Verbündtnuss gemacht. – Sie hette drey Kinder gehabt; das dritte hette sie mit Mats Frantzen zu Schönaw Jungesellen gezeuget; daß Kindt vnnnd auch er weren gestorben. – Hette zu dreyen Kindern fünf Manne gehabt. – Der Teuffel käme alle Abendt zu ihr vnnnd spreche; sy solls nicht sagen vnd der Teufel were itzt noch da. – Item, erst nechten wäre ihr Freyer der Folandt bey ihr gewesen vnd gesagt, sie solte nichts bekennen. were sonst zum Fenster hineikommen. – Die Pielweissen kenneten einander, wan sie einander begegneten, dann sie müssten schwartzte Klaidler haben vnnnd an dem Saum vnden, derselbe were allzeit beschmiert mitt der Salben, daß es gar rauschte [...]” – „[...] Item, Thör Pauls Hannsin were einmahl mitt ihr ausgefahren, were eben aine solche Zauberin, wie sie, ohn gefehr vor 6 Jahren; hett es auch ihre Magdt von Schönaw gebürttig, gelehrnett; solche Magdt wehre auch zur selben Zeitt zwey mahl mitt ausgefahren; ist aber schon gestorben. [...]”; srov. též [V. Wintera], *Zwei Hexenprozesse...*, s. 289–290; J. Francek, op. cit., s. 115–116 a 242.

⁶⁵ J. Francek, op. cit., s. 116; srov. též [V. Wintera], *Zwei Hexenprozesse...*, s. 290–291.

Výslech Evy, manželky pekaře z Heřmánkovic, je zároveň také jediným (zatím) známým čarodějnickým případem z českých zemí z doby před začátkem třicetileté války, v němž můžeme zaznamenat všechny složky kumulativního deliktu čarodějnictví, byť v různě rozvinuté podobě. Tradiční podobě se zde blíží milenecký vztah s ďáblem, kde se vedle ďáblova studeného pohlavního údu objevuje také zmínka o tom, že soulož s ďáblem nebyla vždy příjemná, a nezřídka se vyskytující jméno ďábelského milence Folandt. Osobitě a dosti rozvinuté podoby nabývá v Evině výpovědi čarodějnický let, který je zde obohacen o motiv proměny v kočku pronikající do cizích domů a beroucí odtud různé potraviny. Poněkud méně rozvinutý, ale jasně zmíněný je zde pakt s ďáblem. Vedle poměrně běžného motivu, že ďábel zabije (v daném případě roztrhá) čarodějnici, která bude mluvit o paktu s ním, zaujme výrok o každoročním obnovování svazku s ďáblem. Osobitý a jen částečně rozvinutý je v Evině výpovědi popis setkání čarodějnic, sabatu. Zvláštní jsou uváděná místa setkání (rozcestí, keř, pole) a také okolnost, že při něm připadal zřejmě na každou přítomnou čarodějnici jeden ďábelský mileneček. Další složky setkání čarodějnic již odpovídají tradiční představě – jedná se o hostinu, kde se pije pivo a víno, tančí se za doprovodu houslisty a čarodějnice se svými ďábelskými milenci souloží. Sluší se poznamenat, že uvedenou výpověď učinila Eva z Heřmánkovic teprve při třetím útrpném výslechu⁶⁶, den před smrtí, zřejmě pod vlivem brutálního mučení.

Okolnost, že první, velmi pozdní doklad o případě, který zahrnuje všechny složky kumulativního pojetí čarodějnictví, v českých zemích nacházíme právě v etnicky německém městě v těsné blízkosti slezských hranic, zřejmě není náhodou. Na počátku 17. století probíhaly již v sousedním Slezsku procesy, v nichž lze zaznamenat kumulativní delikt čarodějnictví, byť tyto procesy ještě nebyly masové⁶⁷. Zároveň to nasvědčuje tomu, že

⁶⁶ Srov. výše pozn. 64.

⁶⁷ K. Lambrecht, *Hexenverfolgung und Zaubereiprozesse in den schlesischen Territorien*, Köln–Weimar–Wien 1995, s. 471–481. K. Lambrecht chybně zařadila do svého přehledu kouzelnických a čarodějnických procesů též procesy, které se odehrály v Čechách. To se týká zejména procesu v Žamberku roku 1598 (ibidem, s. 477), kouzelnického procesu v Broumově roku 1615 (ibidem, s. 481) a výše uvedeného čarodějnického procesu v tom samém městě roku 1617 (ibidem).

v raně novověké střední Evropě byly také pro přenos „čarodějnického vědění“ etnické hranice daleko větší a neprostupnější překážkou než hranice státní či zemské⁶⁸.

Recepce kumulativního pojetí čarodějnictví Apelačním soudem v Praze v 17. století

V raně novověkých českých zemích lze ovšem sledovat ještě další, zřetelnější a souvislejší vývojovou linii recepce kumulativního pojetí čarodějnictví.

Jedná se o jeho recepci kumulativního deliktu čarodějnictví v právní praxi pod vlivem trestněprávního *ius commune*.

Po zániku právnické univerzity v Praze na počátku husitství (někdy v letech 1418/1419) v českých zemích po více než dvě století neexistovala žádná univerzita či fakulta, která by vzdělávala učené právníky⁶⁹. Jen zčásti úspěšně byly kvůli probíhajícím válečným událostem pokusy o obnovu právního studia na pražské univerzitě ve 20. a 30. letech 17. století. Definitivně byla právnická fakulta v Praze obnovena až v roce 1654, po spojení pražské univerzity a jezuitské akademie v Karlo-Ferdinandovu univerzitu⁷⁰. Z tohoto důvodu nebyla většina předních českých právníků pohusitské a předbělohorské doby učenými právníky, kteří by absolvovali specializované univerzitní studium práv. Po dlouhou dobu bylo možné vystudovat práva pouze na zahraničních vysokých učeních, v našem případě zejména na univerzitách v Itálii a v německé jazykové oblasti⁷¹.

Významným průlomovým okamžikem pro recepci učeného práva v českých zemích bylo zřízení Apelačního soudu (tzv. Rady nad apelacemi) v Praze králem Ferdinandem I. v lednu 1548. Panovník zřídil uvedený soud

⁶⁸ Srov. Z. Kobrová, op. cit., s. 116, pozn. 44, a s. 117.

⁶⁹ J. Kejí, *Právnická fakulta a právnická univerzita*, w: *Dějiny Univerzity Karlovy I. 1347/48–1622*, red. M. Svatoš, Praha 1995, s. 163–182, cit. s. 180–181.

⁷⁰ I. Čornejová, *Správní a institucionální vývoj pražské univerzity (Vztah k panovníkovi, státním a zemským orgánům)*, w: *Dějiny Univerzity Karlovy II. 1622–1802*, red. I. Čornejová, Praha 1995, s. 23–56, cit. s. 24–38.

⁷¹ M. Svatoš, *Pokusy o reformu a zánik karolinské univerzity 1556–1622*, w: *Dějiny Univerzity Karlovy I.*, s. 269–289, cit. s. 285–286.

krátce po porážce povstání českých stavů roku 1547⁷². Podle znění zřizovací instrukce Ferdinanda I. měl být apelační soud původně všeobecnou odvolací instancí od všech městských soudů Zemí Koruny české. Takto široká kompetence se však posléze v praxi neprosadila⁷³.

Podstatné ale bylo, že pražský apelační soud byl od počátku koncipován nikoli jako stavovský, nýbrž jako panovnický, byrokratický a profesionální soud, který měl zasedat prakticky po celý rok. Mezi jeho 12 rady měli vedle prezidenta z panského stavu, třech dalších příslušníků panského stavu, dvou příslušníků rytířského stavu a třech zástupců královských měst figurovat také čtyři doktoři práv, tedy absolventi zahraničních právnických fakult, učení právníci⁷⁴. V roce 1628 byl počet radů apelačního soudu zvýšen (vedle prezidenta) na 16, z nichž osm měli být příslušníci panského a rytířského stavu a dalších osm doktoři práv⁷⁵. Tímto rozhodnutím fakticky získali učení právníci rozhodující vliv na judikaturu apelačního soudu, jehož věcné kompetence se v průběhu druhé a třetí třetiny 17. století v praxi postupně výrazně rozšířily⁷⁶.

V době zřízení pražského apelačního soudu byl delikt magie v tehdejší nejrozšířenější středoevropské kodifikaci trestněprávního *ius commune*, hrdelním řádu Karla V. z roku 1532 (*Carolině*), definován ještě pouze jako škodlivá (popř. zakázaná) magie (kouzelnictví)⁷⁷. Kumulativní delikt čarodějnictví přinesly teprve trestněprávní kodifikace některých říšských teritoriálních států z poslední třetiny 16. století, zejména Konstituce Kurfiřtství

⁷² P. Kreuz, *Das Appellationsgericht in Prag 1548–1783. Bisherige Forschung, erhaltene Quellen und historische Entwicklung*, w: *In letzter Instanz. Appellation und Revision im Europa der Frühen Neuzeit* [= Beiträge zur Rechtsgeschichte Österreichs 2013, Bd. 1], Hrsg. L. Auer, E. Ortlieb, E. Franke, Wien 2013, s. 231–250, zvl. s. 239–240.

⁷³ *Ibidem*, s. 240–241.

⁷⁴ *Ibidem*.

⁷⁵ *Ibidem*, s. 242.

⁷⁶ *Ibidem*, s. 241.

⁷⁷ M. Hirte, „*Mit dem Schwert oder festem Glauben*“ – *Luther und die Hexen*, w: *Mit dem Schwert oder festem Glauben – Luther und die Hexen* [= „Kataloge des Mittelalterlichen Kriminalmuseums in Rothenburg ob der Tauber“, Bd. 1], Hrsg. M. Hirte, Darmstadt 2017, s. 9–84, cit. s. 46; A. Koch, V. J. Dorn-Haag, *Juristische Kritik an den Hexenverfolgungen*, w: *ibidem*, s. 191–220, cit. s. 196–197.

saského z roku 1572⁷⁸. Uvedené pojetí si pak osvojovali při svém zahraničním studiu také studenti práv z českých zemí.

Je třeba říci, že v prvních desetiletích existence dostali přísedící z doktorské lavice pražského apelačního soudu jen výjimečně⁷⁹ příležitost, aby aplikovali znalosti o deliktu magie nabyté během svého (zahraničního) právního studia.

V roce 1630 byla na Starém Městě pražském vyslýchána za použití tortury „hadačka“ Mariana Příhodová. Kromě pověrečných praktik byla obviněna také z přivolání zlého ducha na jistého mladého muže, jenž ji označoval za původkyni své (démonické) posedlosti. Mučená žena však popírala, že by se něčím provinila a že by měla něco společného se zlým duchem, či přímo s ďáblem. Apelační soud v tomto případě rozhodl, že ze zaslaných spisů vyplývá, že se Mariana Příhodová ničím podstatným neprovinila a že má být (po vydání příslušného reversu) propuštěna z vězení⁸⁰.

Ve větším rozsahu využili nabyté znalosti o podstatě a postihu deliktu magie v roce 1644 tři přísedící z doktorské lavice apelačního soudu – Johann Krydelle⁸¹, Adam Oldřich Smyslovský z Radvanova⁸² a Jan Jivanský⁸³. Ti byli jmenováni společně s tehdejšími královským hejtmánem Menšího Města pražského Rudolfem Tychonem Gansnebem Tengnagemem z Kampu⁸⁴ členy místodržitelské komise, která dostala za úkol prošetřit případ

⁷⁸ M. Hirte, op. cit., s. 47; A. Koch, V. J. Dorn-Haag, op. cit., s. 197–198.

⁷⁹ M. Wilde, *Die Zauberei- und Hexenprozesse in Kursachsen*, Köln–Weimar–Wien 2003, s. 376, včetně pozn. 1548 a 1549, a s. 507.

⁸⁰ Uvedený případ stručně zpracovala Z. Koblrová, *Čarodějnické procesy – iluze českých dějin? Diplomová práce na Ústavu českých dějin Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze*, Praha 2013, s. 138, pozn. 615.

⁸¹ P. Kreuz, *Vývolávání ďábla v jezuitské škole na Malé Straně roku 1644. Dětský čarodějnický proces?*, w: *Děti ve velkoměstech od středověku až na práh industriální doby. Stati a rozšířené příspěvky z 29. vědecké konference Archivu hlavního města Prahy, uspořádané ve spolupráci s Institutem mezinárodních studií Fakulty sociálních věd Univerzity Karlovy ve dnech 12. a 13. října 2010 v Clam-Gallasově paláci v Praze* [= *Documenta Pragensia* 31, 2012], oprac. O. Fejtová, V. Ledvinka, J. Pešek, Praha 2012, s. 371–394, cit. s. 377, pozn. 29.

⁸² *Ibidem*, s. 377, pozn. 30.

⁸³ *Ibidem*, s. 378, pozn. 31.

⁸⁴ *Ibidem*, s. 377, pozn. 29.

údajného vyvolávání ďábla žáky malostranské jezuitské školy⁸⁵. Ve své rozsáhlé závěrečné zprávě komise obšírně (negativně) zodpověděla klíčovou otázku, totiž zda žáci jezuitské školy provozovali magický rituál k vyvolání ďábla⁸⁶. Vedle toho členové komise konfrontovali své znalosti o vyvolávání ďábla, podle nichž mělo být toto konání tajné a skryté, se skutečným děním v jezuitské škole. Na základě svých studií nabytých vědomostí dospěli členové komise také k závěru, že žáci neprováděli zaklínání na základě výslovného či mlčenlivého paktu s ďáblem. Taktéž popřeli, že by se ďábel pokusil žáky svést, nezávisle na jejich zaklínání, k navázání bezprostředního kontaktu⁸⁷. Podobné dobrozdání už předpokládalo nejen znalost dobového trestněprávního *ius commune*, nýbrž i orientaci v oblasti čarodějnické demonologie.

Hvězdná hodina – dá-li se to takto vyjádřit – Apelačního soudu v Praze nastala na sklonku 70. let 17. století, tedy na počátku masových severomoravských čarodějnických procesů⁸⁸. Mimořádný „čarodějnický“ tribunál ve Velkých Losinách, ustavený v září 1678 poručenskou správkyní bludovského (velkolosinského) panství hraběnkou Angelinou Sybilou z Galle pod předsednictvím Jindřicha Františka Bobliga, byl postaven pod kontrolu pražského apelačního soudu⁸⁹, třebaže uvedený soud ještě v té době vyřizoval odvolání a žádosti o naučení přicházející od soudů na Moravě dosti zřídka⁹⁰.

K rozsudkům vyneseným velkolosinským tribunálem⁹¹ poskytoval pražský apelační soud naučení. Celkem vydal apelační soud v letech 1679–

⁸⁵ Viz nejnověji *ibidem*, s. 371–394.

⁸⁶ *Ibidem*, s. 386–387.

⁸⁷ *Ibidem*, s. 387.

⁸⁸ K těmto procesům nejnověji F. Spurný, V. Cekota, M. Kouřil, *Šumperský farář a děkan Kryštof Alois Lautner, oběť čarodějnických inkvizičních procesů*, Šumperk 2000; srov. též B. Šindelář, *op. cit.*, s. 187–211; P. Kreuz, *Die späten Hexenprozesse in den böhmischen Ländern und auf dem Gebiet der heutigen Slowakei*, w: *Späte Hexenprozesse. Der Umgang der Aufklärung mit dem Irrationalen* [= „Hexenforschung“, Bd. 14], Hrsg. W. Behringer, S. Lorenz, D. R. Bauer, Bielefeld 2016, s. 167–203, cit. s. 173–181.

⁸⁹ Srov. B. Šindelář, *op. cit.*, s. 190.

⁹⁰ P. Kreuz, *Das Appellationsgericht...*, s. 240.

⁹¹ Jak zároveň vyplývá z knih protokolů citovaných níže v pozn. 108 vydával pražský apelační soud naučení k rozsudkům vyneseným „čarodějnickým“ tribunálem ve Velkých

1690 pro uvedený tribunál 12 naučení. Rozsudky, resp. naučení se týkaly celkem 40 osob, z toho 32 žen a 8 mužů⁹². Adresáty missivů s naučeními apelačního soudu byla v letech 1679–1686 hraběnka z Galle, v letech 1687–1689 majitel bludovského panství Maxmilián ze Žerotína a v roce

Losinách, nikoli však „čarodějnickým“ tribunálem, který zasedal od roku 1679 v Šumperku (srov. B. Šindelář, op. cit., s. 192). Na základě knih protokolů nelze doložit žádnou případnou komunikaci mezi apelačním soudem a Bobligovým šumperským tribunálem, a to ani prostřednictvím vrchnosti (tj. Karla Eusebia knížete z Lichtenštejna, resp. od roku 1684 Jana Adama knížete z Lichtenštejna), ani přímo. Paradoxně lze takovouto komunikaci mezi pražským apelačním soudem a soudem v Šumperku v případě magie zaznamenat na počátku 18. století nedlouho po skončení severomoravských čarodějnických procesů: V roce 1708 adresoval apelační soud Janu Adamovi z Lichtenštejna a magistrátu města Šumperka missiv s naučením v případě provozování magických léčitelských praktik (Národní archiv, fond Apelační soud, kniha inventární č. 266, pag. 278–279).

⁹² Národní archiv, fond Apelační soud, kn. inv. č. 262, fol. 96v–97r – I./1. Dorota Gröerová, I./2. Marina Schuchová, I./3. Marina Züllichová, mlynářka (13. VII. 1679); fol. 114v–115r – II./4. Zuzana Stubenvohlová, II./5. Aneta Koppová, II./6. Anna Fobelová, II./7. Barbara Kühnelová z Rapotína, II./8. Maria Peterová, manželka správce z Třešňku (23. I. 1680); fol. 133r–133v – III./9. Barbara Göttlicherová, papírnice z Losin, III./10. Dorota Biedermannová jinak zvaná lázeňská Tobiašová, III./11. Kateřina Rabovská jinak stará Schützová, III./12. Barbara, manželka [?] Lorenze Krainchela (*Lorentz Krainchelín*) (3. VI. 1680); fol. 145r – IV./13. (1.) Hans Stubenwohl, IV./14. Barbara Drechslová, IV./15. Anna Richterová (rychtářka [?] – *Richterin*), IV./16. Barbara Rotterová (25. IV. 1681); fol. 165r – V./17. (2.) Hans Axman, V./18. Markéta Prockelová, V./19. Barbora, manželka [?] Šimona Bartola (*Simon Bartholin*), V./20. Dorota Rotterová jinak zvaná Červená Tobiašová (11. XII. 1681); fol. 222r – VI./21. Dorota Axmanová, VI./22. Alžběta Moserová, VI./23. Rosina Biedermannová, VI./24. Christina Ottmartová (14. IX. 1683). – Kn. inv. č. 263, fol. 14v – VII./25. Christina Richterová (rychtářka [?] – *Richterin*) (27. VII. 1684); fol. 48r – VIII./26. Helena, vdova po Balzerovi Köhlerovi, VIII./27. Kateřina, kuchařka starého faráře z Rapotína, VIII./28. „stará“ Eva Kruschová, bývalá porodní bába z Rapotína (16. VIII. 1685); fol. 69v–70r – IX./29. Anna Höhlová z Rapotína, IX./30. Anna Hüttendorferová ze Sobotína, IX./31 (3.). Valentin Klapper jinak Butterwartz z Horního Bohdíkova, IX./32. Ursula Klugová z Rapotína (18. III. 1686); fol. 125v–126r – X./33 (4.). Friedrich Peltz, X./34. (5.) Hans Breyer jinak Schenkhan, X./35. Christina Kohlerová, rychtářka (*Richterin*) z Rapotína (14. XI. 1687); fol. 180v–181r – XI./36. (6.) Hans Göttlicher z Pustých Zibřidovic, XI./37. Kateřina Koppová jinak Kopphanslová z Losin, XI./38. Sybila Köhlerová z Vikýřovic (11. I. 1689); fol. 261r – XII./39. (7.) Petr, syn [?] Evy Bittnerové („Peter der Eva Biettnerin“), XII./40. (8.) Friedrich, syn [?] Kateřiny Zackwertové („Friedrich, oder [!] Catharina Zackwertin“) (2. XII. 1690).

1690 další majitel téhož panství Jan Jáchym ze Žerotína⁹³. Rozsudky vynesené Bobligovým velkolosinským tribunálem byly naučeními apelačního soudu schváleny, popř. jen nevýznamně pozměněny. Uvedené rozsudky zněly zpočátku na upálení zaživa, později na stětí mečem s následným upálením mrtvého těla na hranici⁹⁴. Z toho lze zároveň vyvodit závěr, že rozsudky velkolosinského tribunálu nijak zásadně nevybočovaly z rámce daného dobovým trestním právem, zejm. trestněprávním *ius commune*, které vykládal jak velkolosinský tribunál (resp. Boblig), tak pražský apelační soud v podstatě shodně.

Jako soudní referent (zpravodaj) naučení, které pražský apelační soud odeslal prostřednictvím vrchnosti Bobligovu tribunálu do Velkých Losin, je uváděn nejprve v letech 1679–1680 apelační rada z doktorské lavice Petr Jindřich (Peter Heinrich) Hroch z Pešic (†23. března 1681), v letech 1681–1685 a 1687 tehdejší rada z panské lavice a (teprve) pozdější viceprezident (od roku 1690) a prezident (od roku 1696) apelačního soudu Ignác Karel hrabě ze Šternberka (*1644/46 – †6. března 1700) a v letech 1686 a 1689–1690 rada z rytířské lavice Jan Karel Matuška z Topolčan (Johann Carl Matuschka von Toppoltschan) (†1692)⁹⁵. Jak vidno, všichni tři výše zmínění radové figurovali jako referenti u více naučení pro velkolosinský tribunál.

Z uvedených příkladů je zřejmé, že případy deliktu magie (čarodějnictví a kouzelnictví) ze 17. a z první a druhé třetiny 18. století rozptýlené v českých ortelních manuálech a německých knihách protokolů Apelačního soudu v Praze⁹⁶, by se mohly za předpokladu jejich úplného podchycení v budoucnu stát zajímavým zdrojem poznání recepce jednotlivých složek kumulovaného deliktu čarodějnictví i obecně „čarodějnického vědění“ v soudní praxi v raně novověkých českých zemích.

⁹³ Viz výše pozn. 108.

⁹⁴ Viz výše pozn. 108.

⁹⁵ K. Woitschová, „[...] což slušného a spravedlivého jest fedrovati [...]“. *Personální obsazení pražského apelačního soudu v letech 1548–1783*, Pelhřimov 2010, s. 44, 46, 76, 77 a 79; viz též výše pozn. 108.

⁹⁶ Srov. P. Kreuz, *Das Appellationsgericht...*, s. 236–238.

